

Сања Петровић Тодосијевић

Институт за новију историју Србије, Београд
uransp@gmail.com

Еманципација и феминизација учитељског позива у Србији и Југославији после Другог светског рата*

Рад представља покушај да се укаже на проблеме са којима се у годинама након победе у Рату и Револуцији суочавала нова комунистичка власт у Југославији у процесу еманципације али и додатне феминизације учитељског позива, са посебним акцентом на период до доношења Општег закона о школству 1958. године. Посебно ће бити анализирана политика, као и конкретне мере које су довеле до другачијег профилисања улоге учитељице у послератном друштву. Са једне стране, указаће се на државне мере мотивисања што већег броја жена да се одреде за учитељски посао. Са друге стране, указаће се на бројне проблеме са којима су се суочавале многе учитељице чија су се стручна и професионална својства, у оцени квалитета рада, не тако ретко подређивала њиховим „моралним карактеристикама“.

Кључне речи: учитељица, социјализам, Југославија, Србија, Комунистичка партија Југославије, Општи закон о школству, еманципација, феминизација, дете, родитељ, патријархат

Emancipation and Feminization of the Teaching Vocation in Serbia and Yugoslavia after World War II

The paper is an attempt to point out the problems faced by the new communist authorities in Yugoslavia in the years after the victory in the War and the Revolution in the process of emancipation and additional feminization of the teaching vocation, with particular emphasis on the period until the adoption of the General Law on Education (1958). Particular emphasis will be placed on policy analysis as well as concrete measures that have led to a different profile of the role of the teacher in the post-war society. On the one hand, it will highlight the concrete measures taken by the state to motivate as many women as possible to opt for the teaching job. On the other hand, they will point out the many problems faced by many teachers whose professional and professional qualities, in assessing the quality of their work, are not so infrequently subordinated to their “moral characteristics”.

* Чланак је резултат рада на пројекту Традиција и трансформације – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку (бр. 47019), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

Key words: teacher, socialism, Yugoslavia, Serbia, Communist Party of Yugoslavia, General Law on Education, emancipation, feminization, child, parent, patriarchy

„Воспитатељка“

„Произвођење“ поданика у 18. и 19. веку – оних који су се морали ставити у службу националне државе – није се могло замислити без школе али ни без учитеља који су се морали обавезати више него други. Положај државних службеника у процесу стварања националне државе учинио је учитеље, као службенике најближе најмлађим поданицима државе, посебно „упадљивом“ групом, која је у циљу одбране поретка морала бити стављена под посебну контролу. Створена у 19. веку, модерна српска држава није представљала изузетак (Stolić 2003, 89–100). Како положај жена па ни женске деце, коју је такође требало образовати, није био исти као положај мушкараца, односно мушке деце, у самом процесу васпитања и образовања који се налазио под искључивим окриљем државе, девојчице и дечаци су имали различит третман. Истраживања историчарке Ане Столић показују да је на основу поделе унутар занимања, између учитеља и учитељица, могуће на примеру учитељског занимања сагледати резултате једне од најзначајнијих друштвених подела, која је била последица изграђене хијерархије друштвене моћи, настале на темељу родних разлика како у 19. тако и у 20. веку (Stolić 2003, 89). Положај учитељице како у 19. тако и у 20. веку тешко се може разумети без сагледавања ширег контекста државне идеје о образовању у време стварања Србије као националне државе у 19. веку, када су се и школе изграђивале као националне институције. Уверење дела политичке елите да је женској деци потребно образовање створило је простор за укључивање жена у учитељски посао (Stolić 2003, 91).¹ Упросторавању учитељског позива и као женског посебно је требало да допринесе представа о блискости мајке са женском децом и о њеној васпитној улози. До које мере је лик учитељице морао бити сличан традиционалној представи и улози мајке најбоље говори сазнање да су у 19. веку у Србији учитељице и у званичним документима означаване као: воспитатељке, учитељке, учитељице, наставнице (Stolić 2003, 91).

У време стварања националних држава улога учитељице у самом образовно-васпитном процесу у великој мери је била заоденута „ликом мајке“. Како су жене које су се опредељивале за учитељски позив у највећем броју случајеве предавале углавном женској деци, улога учитељице разумела се више као улога оне која васпитава, односно као улога оне која мање подучава.

¹ До 1845. у Србији није било женских школа. Посебна приватна школа за женску децу у Београду отворена је 1842. Прва општинска школа за девојчице основана је у Параћину 1846.

Говорећи о укључивању жена у учитељски позив у 19. веку, James C. Allbisetti користи фразу „феминизација учења“ (feminization of teaching) (Allbisetti 1993, 253–263).

Окончањем Другог светског рата и променама до којих долази са „подизањем“ послератне школе, и то не само у Југославији већ и у другим деловима Европе и света, ова пракса биће у великој мери одбачена. Одвајању учитељског од „мајчинског“ позива у великој мери је допринела изнуђена еманципација жена које су током Другог светског рата узеле учешће као активне боркиње у војскама свих чланица антифашистичке коалиције, па и у Народноослободилачкој војсци Југославије. Изједначавање жена са мушкарцима у остваривању свих права и обавеза, што се десило у Југославији после Другог светског рата, посебно је допринело измештању жене из простора који су јој традиционално „припадали“, а који су готово искључиво дефинисани сфером приватног. Померивши је са маргине ка центру друштвенополитичких збивања, комунистичко законодавство је отворило простор за далеко веће присуство жена не само у јавном простору, већ и у обављању јавних функција. Веће присуство жена у одређеним професијама које су до краја Другог светског рата биле резервисане искључиво за мушкарце представљало је један од доказа несумњиве еманципације жена у социјализму.

Ипак, највећи изазов еманципаторским потенцијалима комунистичког режима, који је тежио стварању социјалистичког друштва, представљале су оне професије у којима присуство жена није било занемарљиво ни пре Другог светског рата. Поред наведених фактора, у анализу јаснијег разумевања еманципације учитељског позива у Југославији, потпуном одвајању позива учитељице од „позива мајке“ треба увести још неколико аспеката.

Ново лице друштва

Поражавајуће слике страдања деце у Првом а онда и у Другом светском рату у актима директног терора, концентрационим логорима смрти, али и на другим местима допринеле су, између осталог, изненадној и неочекиваној еманципацији деце као друштвене групе у годинама после Другог светског рата. Спознаја о начинима и степену страдања деце у Другом светском рату допринела је не само афирмацији дијалога о заштити дечјих живота, препознавању и дефинисању дечјих права, већ и новом откривању детињства. Да су деца значајан сегмент друштва коме се мора поклонити посебна пажња, независно од других друштвених група унутар којих су се до тада искључиво препознавала (породица), показао је први послератни попис становништва у Југославији из 1948, по коме су деца узраста до 14 година старости чинила 32, 53% од укупног броја Југословена (Petrović Todorović 2018, 157). Сазнање да трећину југословенског друштва, у годинама када је земљу требало не само обновити већ и изградити, ојачати њене крхке институције, чине најмлађи Југословени и Југословенке, представљало је огроман изазов за југословенско руководство. Статистика је само неколико година по окончању Другог светског рата показала да изградња социјализма у Југославији у великој мери зависи од могућности државе да једну од најбројнијих друштвених група – децу – обухвати сложеним системом

институција, између осталих, и просветним институцијама. Другим речима, изградња социјализма у Југославији зависила је од способности државе да дете у великој мери измести из традиционалне породице и „приведе“ га институцијама секуларне државе. Нов однос према деци и детињству у јавном простору захтевао је креирање еманциповане слике детета које се, бар када је у питању пионирска штампа, па и популарни дневни листови попут Политике, често приказивало као активан креатор југословенске социјалистичке заједнице. Анализа слике родитеља на страницама различите штампе, како оне која се обрађала искључиво деци (пионирима), тако и оне која је била намењена пре свега одраслој читалачкој публици у првих десет година по окончању Другог светског рата указује на тзв. „нулто“ присуство истих (Petrović Todosijević 2019, 263–285). Повратак мајке али и оца, од средине педесетих година 20. века, не искључиво на странице пионирске, већ и дечје штампе, било је у директној вези са отпочињањем рада Комисије за реформу школства при Народној скупштини Федеративне Народне Републике Југославије 1953. године. Комисија за реформу школства, која је радила пуних пет година посредством читавог низа поткомисија, уз активно учешће првих генерација школованих педагога и психолога, учитеља, наставника и професора, који су, захваљујући бројним УНЕСКО-вим програмима били у прилици да пролазе различите обуке и тренинге широм, пре свега, Западне Европе, те писаца за децу, академских сликара, филмских стваралаца, окончала је свој рад стварањем модерног школског система у Југославији, какав се тих година дефинисао у читавој Европи (енглеска реформа система школства 1944, француска Лаванж-Валенова школска реформа 1945, реформе система школства у: Шведској, Западној Немачкој, совјетска реформа школског система 1958) и свету (реформа система школства у Јапану) (Petrović Todosijević 2019, 45–70). Доношењем Општег закона о школству 1958. године, на територији целе југословенске државе није уведена само јединствена осморазредна основна школа, каква у Републици Србији постоји и данас, већ је након четрдесет година постојања југословенске државе успостављен јединствени школски систем на простору целе државе. Посебно је важно рећи да је поменута реформа била оквир за успостављање нове политике образовања и васпитања, која је представљала главно исходиште дефинисања новог концепта одрастања и детињства у Југославији, односно „срећног детињства“. Нови реформски закон, који је донет крајем педесетих година 20. века, препознао је веома активну улогу родитеља у процесу образовања и васпитања, јер су сва истраживања показала да се Реформа не може задржати само унутар школе већ мора изаћи на улице, па и у куће односно породице (Petrović Todosijević 2018, 334). Ово, у том тренутку револуционарно решење лишило је све запослене у школи, па и учитељицу, која се, за разлику од „предходних периода“, нашла у школи која не прави разлику између „мушких“ и „женских“ одељења, већ образује и васпитава своје ђаке за живот у друштву равноправних грађана и грађанки, „материнских“ функција које је имала раније.

Са друге стране, то јој је, као и свим појединцима који су били укључени у савремени образовноваспитни процес, додало једну нову улогу.

Баш због негативног искуства које су имала са деветнаестовековном школом, која је од ученика стварала искључиво поданике режима, из Другог светског рата изашле државе су као један од стратешких циљева пред себе поставиле стварање школских система који ће бити отворени према друштву у целини, чијим се саставним делом сматрала и породица. У случају просечне југословенске породице радило се о изразито патријархалној породици чији су припадници махом живели на селу. У случају југословенског послератног друштва, одступање од традиционалних образаца васпитања представљало је тешко савладив проблем, јер су сви расположиви подаци указивали на веома неповољну социјалну структуру мушкараца и жена који су припадали оним узрастима међу којима је било највише родитеља деце основношколског узраста, а то су према попису из 1948. били они Југословени и Југословенке који су имали између 25 и 39 година старости. По резултатима пописа из 1948, припадника узраста од 25 до 39 година било је 2 985 666 или 8,93% од укупног броја становника. Заједно са децом узраста од 7 до 14 година било их је 5 826 653, што значи да су заједно чинили 36, 94% од укупног броја грађана Југославије, што их је, независно од других фактора, чинило једном од најбројнијих и, самим тим, најзначајнијих друштвених група. Када се говори о узрасним категоријама између 25 и 39 година, треба нагласити још једну одлику ове групе, а то је да се радило о, пре свега, активном становништву. Највећи проценат оних који су по резултатима пописа из 1948. имали између 20 и 54 године, а припадали су групи активног становништва, живео је од пољопривреде. Било их је 4 451 213, односно 71% од укупног броја активних наведеног узраста. Увид у образовну структуру припадника узраста од 25 до 29, 30 до 34 и 35 до 39 година значајно доприноси сагледавању социјалне карте породица које су имале децу узраста од 7 до 14 година старости. По попису из 1948, од 12 438 503 Југословена старијих од 10 година, 3 162 941 је било неписмено. Међу припадницима узраста од 25 до 39 година било је 658 718 или 20,83% неписмених. Од тог броја, 505 566 или 76,75% биле су жене. Од 2 985 666 припадника наведеног узраста школску спрему није имало 977 477 или 33, 76% грађана и грађанки Југославије. От тог броја 692 067 или 70,80% су биле жене. Основну школу је имало завршено 1 612 082 или 54%, од чега је жена било свега 756 561 или 46,93%. Припадници ових годишта рођени су углавном у Југославији. Већина их је рођена у срезу или граду где су пописани. Већ на основу ове анализе се може уочити да је напуштање традиционалних образаца васпитања било посебно отежано због два чиниоца: чињенице да је већина родитеља деце, која су ишла у основну школу од краја Другог светског рата до почетка шездесетих година 20. века, живела од пољопривреде, што значи да су живела на селу, као и чињенице да је образовни профил мајки деце основношколског узраста у овом периоду био далеко лошији од образовног профила очева, који се у завидном броју случајева нису могли похвалити значајнијим степеном образовања (Petrović Todosijević 2018, 162–170).

Због свега наведеног, државним органима, којима је било поверено успостављање нове политике образовања и васпитања реформом целокупног

образовног система, било је јасно да не само дете већ и родитељи, тачније речено – мајка и отац, морају постати предмет озбиљне расправе политичара, теоретичара, педагога, психолога, па и различитих штампаних гласила која су служила конструисању пожељне слике како породице тако и појединачних слика мајке и оца. Суочавање са скромним образовним профилом родитеља, који су у процесу успостављања нове политике образовања и васпитања имали једну од најзначајнијих улога, отворило је бројна питања, па и она која су се тицала едукације самих родитеља које је требало „одвојити“ од традиционалних образаца понашања и васпитања деце. Управо је улога учитеља и учитељица, од којих су се многи у годинама после рата „трбухом за крухом“ запутили ка селима, често напуштајући живот у далеко већим и „комотнијим“ срединама, била кључна за повезивање традиционалних аграрних средина са новим режимом, али и новом политиком. Због тога су учитељи и учитељице постали важан фактор не само за увођење деце у школу, већ и за тумачење „нове истине“, која је често била не само недокучива већ и непријатна и болна за друштво које се тешко мењало.

Може се рећи да је у годинама спровођења велике школске реформе, која је окончана доношењем Општег закона о школству, држава систематски радила не само на „изградњи“ позитивне представе о учитељском позиву и улози учитеља и учитељица у друштву, већ и на материјалном па и социјалном побољшању положаја свих оних који су се опредељивали за учитељски позив. Лик учитеља/ице приближаван је народу и изградњом представе о просветитељској „мисији“ учитеља/ице, која се само делимично реализује унутар школе, међу ђацима. На тај начин, лик учитељ/ице је „изграђиван“ као онај који је неодојив од живота заједнице и свих активности које су карактеристичне за различите средине. Тако је учитељ/ица приказиван/а као једна од централних личности заједнице. Учитељи и учитељице су били не само они који децу подучавају у школи већ и они који: народу тумаче устав,² „пружају пуну помоћ народним властима у решавању просветних проблема“,³ заједно са „радницима и сељацима граде нови живот“⁴ итд. Учитељски позив је приближаван народу и филмовима какав је био филм *Сеоска учитељица*, о коме је Политика писала у децембру 1948. године.⁵ Управо овакви учитељ или учитељица временом добијају епитет „народни“.⁶ Изградња лика „народног учитеља“ била је од посебног значаја за разумевање улоге учитеља/ице у социјализму. Од просветних радника/ца се очекивало да на примеру свога занимања покажу да сваки појединац може

² „Учитељи среза лесковачког упознаће народ са нацртом устава“, Политика, 5. јануар 1946.

³ „Просветни радници пружаће пуну помоћ народним властима у решавању просветних проблема“, Политика, 18. фебруар 1948.

⁴ „Радница, сељак и учитељ граде нови живот некада заостале Азбуковице“, Политика, 29. јул 1948.

⁵ Реклама за филм *Сеоска учитељица* објављена је у Политици у броју од 4. децембра 1948.

⁶ „Желим да будем народни учитељ ма у ком месту ФНРЈ“, Политика, 25. децембар 1949.

дати допринос изградњи социјалистичког друштва у Југославији. Тако је Политика, посебно од 1949. године, инсистирала на спремности учитеља/ица да се на одређени начин жртвују како за своју професију тако и за виши друштвени интерес. Новине су биле препуне чланака о просветним радницима/ама који/е одлазе и у најзабаченије крајеве да би се посветили просвећивању најмлађих, онима који се на различите начине сналазе да би се настава одржала и када за исту нема услова, просветарима и просветаркама који свој посао схватају као једну од централних друштвених мисија. У педесетим годинама представа о друштвеној мисији просветних радника/ца у јавности се појачава. Ако се до тада очекивало од просветних радника/ца да се жртвују одлазећи у најзабаченије делове земље, где су, радећи у врло тешким условима, морали да испуњавају читав низ обавеза које нису имале везе са одвијањем наставе у школи, од педесетих година почиње да се инсистира на новом виду „партиципације“. Овога пута, просветни радници/е укључени/е су у дебате о изради школских уџбеника, избору литературе за децу, али и просветној реформи која је била на помолу. Нови захтеви нису се могли испунити без стварања школованог просветног кадра, који је временом требало да „смени“ и замени онај који се „калио“ после рата, пролазећи далеко чешће кроз разгранат систем курсева а не озбиљан систем школовања. О учитељима и учитељицама се писало као о онима чији је задатак „раније био учешће у изградњи земље“, док је „данас борба за социјалистичко васпитање омладине“.⁷ Учитељи и учитељице су представљани као „пожртвовани радници у борби за социјализам“,⁸ као они који треба да буду перјанице у процесу модернизације читавог друштва, због чега им је поверена борба „против свега што је назадно“.⁹

Афирмација учитељског позива

Афирмацији учитељског позива, поготово међу женама, у великој мери су допринела два фактора. Пре свега, учитељски позив је био један од најдефицитарнијих. То је значило да је у школама у Југославији после Другог светског рата било посла за све који су били квалификовани и који су желели да раде. Десет година по окончању Другог светског рата, у реферату под називом „Основни проблеми обавезног школства као највећи проблем у процесу изградње модерне обавезне школе“, експерти ангажовани у процесу реформе школског система у Југославији сложили су се да је „недостатак кадра био један од најозбиљнијих проблема од ослобођења до“ почетка педесетих година 20. века. У реферату је наглашено да је у погледу недостатка учитељског кадра Југославија годинама по окончању рата стајала „далеко горе него пре рата“. Закључке стручњака ангажованих, између

⁷ „Учитељи су пожртвовани радници у борби за социјализам“, Политика, 24. јануар 1953.

⁸ „Раније је главни задатак био учешће у изградњи земље а данас борба за социјалистичко васпитање омладине“, Политика, 6. март 1953.

⁹ „Учитељи треба да воде борбу против свега што је назадно“, Политика, 4. новембра 1953.

осталог, и на реформи основношколског система потврђују статистички извештаји изнети у „Статистичком билтену Савезног завода за статистику Федеративне Народне Републике Југославије“ објављени током педесетих година 20. века. Према расположивим подацима, пораст броја школа, одељења и ученика, уз повремене стагнације, није пратио пораст броја наставног особља. Број наставника ангажованих у основним школама у Југославији после Другог светског рата надмашио је број наставника ангажованих у основним школама у Краљевини Југославији школске 1938/1939. тек 1953/1954. године. Да је политика државе бар према женама које су се опредељивале за учитељски позив имала успеха види се на основу следећих података. На основу података који се могу пратити од 1951/1952. године, жене су школске 1955/1956. чиниле 38,6% од укупног броја наставника ангажованих у основним школама у Југославији. Број наставника у основним школама у Србији школске 1956/1957. повећао се за 42,2% у односу на 1949/1950. Жене су чиниле 41,7% од укупног броја наставника ангажованих у основним школама у Србији 1955/1956. године. Колико су патријархална својства средина утицала на присуство жена у настави у основним школама, најбоље говоре подаци за Косово и Метохију и Војводину. Територија Косова и Метохије заостајала је за српским просеком јер су школске 1955/1956. жене чиниле свега 30,6% наставника основних школа. То није био случај са Војводином, на чијој су се територији налазиле основне школе у којима су наставно особље у 74,3% случајева чиниле жене (Petrović Todosijević 2018, 206–218).

Иако је социјални положај учитеља и учитељица после Другог светског рата био независан, а сам начин живота често скопчан са пресељењем и одласком у мале средине, економско оснаживање просветних радника/ца у време рада на реформи школства у Југославији педесетих година 20. века додатно је поправило не само финансијски положај свих запослених у просвети, што је био још један подстицај осамостаљивању и еманципацији, већ је саму професију учинио привлачнијом. Материјални положај учитеља, а посебно учитељица које су по окончању Другог светског рата по први пут почеле да зарађују исто као мушке колеге, у Југославији и Србији приметно се поправио од 1952. године. Пре свега, 1950. године Југославија је приступила Унеску што јој је, као што је већ наглашено, омогућило да узоре за реформу пронађе у реформама школских система широм Европе и света. Две године касније, држава је обезбедила значајна финансијска средства захваљујући којима је требало поправити не само финансијски положај запослених у просвети већ и материјално стање школства. Док је држава 1951. одвајала за плате, додатке и хонораре наставног и осталог особља 1 389 805 динара, при чему треба нагласити да је само за плате и додатке наставног особља одлазило 1 141 604 динара, наредне 1952. године тај износ је порастао на 2 836 857. Пораст укупних расхода за основне и више основне школе у Србији био је још већи него на нивоу југословенске државе. Пре свега, треба нагласити да су 1952. укупни расходи за основне школе у Србији чинили 31,6% укупних расхода за све школе у Србији. У односу на 1951, укупни расходи су порасли за 211,8%, што се аутоматски одразило на пораст личних доходака, додатака и

плата за 211,4% и материјалних трошкова за 214%. Укупни расходи за основне школе на територији уже Србије порасли су 1952. за 214,9% у односу на 1951, од чега су највећу корист имали просветни радници чија су примања порасла за 210,7%. Боље услове рада у школама требало је да гарантује повећање материјалних трошкова у 1952. за 240,3%. До повећања укупних расхода за основне школе дошло је и у другим деловима Србије, односно у Војводини и на Косову и Метохији, с тим што је проценат повећања у Војводини био значајно нижи у односу на проценат повећања на Косову и Метохији. Док су укупни расходи за основне школе у Војводини порасли за 169,9%, лични расходи за 180,3%, а материјални за 144,4%, на Косову и Метохији повећање је било веће. Укупни расходи за основне школе на Косову и Метохији 1952. су се повећали за 244%, лични за 247,6%, а материјални за 227,8% (Petrović Todosijević 2018, 261–264). Већим издавањем средстава за Косово и Метохију држава је желела да додатно стимулише развој школства у неразвијенијим деловима земље, али и да мотивише све оне који су се двоумили у вези са „одласком“ на Косово и Метохију.

Ново лице рода

Сви наведени фактори додатно су допринели феминизацији учитељског позива, који ни пре Другог светског рата није био искључиво „мушки“ позив. Ипак, проширивање школске мреже и броја одељења у годинама после Другог светског рата (у односу на школску 1938/1939, школске 1956/1957. број школа је порастао за 36, 38%, а број одељења за 45%) (Petrović Todosijević 2018, 105) у великој мери је допринело већој заступљености жена у мањим срединама, односно у окружењу које државну службу није тако лако могло да повеже са ликом жене. Због тога је борба сваке учитељице за „ново лице рода“ представљала, у условима живота и рада, пре свега, у мањим и патријархалним начелима лојалнијим срединама, суштину борбе за друштво једнаких и равноправних. Примери „личне борбе“ бројних учитељица које су се после рата упућивале у мање, сеоске средине да би се избориле за положај у друштву који није припадао искључиво сфери приватности, показују да је управо она представљала једно од централних „бојних поља“ на којима су жене у социјалистичкој Југославији покушавале да добију битку која није била услов само њихове личне еманципације, већ је била део еманципације друштва у целини. Судар патријархалних средина са захтевима државе, која је село често и неправедно сматрала главном препреком модернизације и еманципације, највише се преламао преко „леђа“ оних којима је „у опису радног места“ било да „пренесу поруку“. У обављању важног сегмента учитељског посла чешће су „страдали“ и више су „трпели“ они чије се присуство у јавном простору теже препознавало као уобичајено. Са једне стране, радило се о образованим женама које су прихватање службе на селу, без обзира на све тешкоће, доживљавале као суштину своје еманципације за коју се нису могле изборити без одласка „од куће“ и економског осамостаљивања, и поред тога што су примања просветних

радника као и њихов социјални положај све до почетка педесетих година била на најнижем могућем нивоу. „Ново лице рода“ за које су се бориле просветне раднице, пре свега учитељице, често лишене било чије помоћи, па и оних најближих, неретко је подразумевало прављење различитих компромиса и пристајање на морал патријархалне средине. Долазак у мање средине био је изазов за све младе и, поготово, неударе жене, које су, пре свега, имале задатак да изграде ауторитет државног службеника односно службенице на једном од најважнијих задатака у новој држави. Изградња ауторитета увек је била у тесној вези са моралном проценом коју је, по правилу, изрицала патријархална средина. „Морални лик“ учитеља/ице није зависио само од „држања“ током Другог светског рата. Представе о просветним радницама/ама у средини у којој су живели/е и радили/е биле су понекада од пресудног значаја при доношењу одлука о даљем напредовању или пријему у Партију. Лојалност Партији и Револуцији чешће се стављала у други план када су жене у питању, уколико је појединце „пратио лош глас“. Суочена са изградњом Револуције оданог друштва, али у условима „аграрног мора“, држава је чешће своје службенице него службенике „остављала на милост и немилост“ окружењу, које је, са друге стране, такође пролазило кроз промену без преседана, која притом није била искључиво промена начина мишљења, већ промена начина живота.

Суочене са проблемима, учитељице су се обраћале за помоћ управо држави која је била једини арбитар, али и кључни ауторитет који је читавао вредности „новог времена“ у политику и друштво. Анализа неколико „случајева“ различитих притужби и жалби које су подразумевале и осуду „моралног лика“ учитељица указује, са једне стране, на друштвене али и званичне државне механизме који су, без обзира на прокламовану равноправност, често остајали без јасног одговора на ситуације које су професионалним својствима учитељице супротстављали њен морални лик. Такав је био „случај“ Ц. М.,¹⁰ учитељице Основне школе Љ.¹¹ из Чачка, коју је 12. октобра 1949. године, на лични захтев, примио Јосип Броз Тито. Из расположиве грађе Управе државне безбедности и Кабинета маршала Југославије, види се да су се највише инстанце у држави заинтересовале за проблеме учитељице Ц. М. пре 26. августа 1949. године, када је Кабинет маршала Југославије Јосипа Броза Тита затражио од Управе државне безбедности за Народну Републику Србију податке о истој. Из дописа који је Управа државне безбедности проследила 30. септембра 1949. године Кабинету маршала Југославије види се да је четрдесет двогодишња Ц. М., учитељица из Чачка, оцењена као особа која је током рата имала „добро држање и била пријатељица НОП-а“. По оцени Удбе, током читавог рата остала је лојална Народноослободилачком и партизанском покрету. Након ослобођења укључила се у рад Народног фронта и у Антифашистички фронт

¹⁰ Због заштите приватности лица лична имена биће замењена иницијалима.

¹¹ Због заштите приватности лица називи имена места у којима су особе службовале биће замењени почетним словом истих.

жена. Ц. М. је важила за „активну“ и када је 1946. године постављена је за учитељицу у Чачку. Удба је оценила све чланове Ц. породице тј. Ц. мужа и оба сина као особе које су имале „добро држање у току окупације и симпатисале НОП“. Као разлог захтева Ц. М. за пријем код Јосипа Броза Тита, Удбаа је навела Ц. „незадовољство што није члан Партије“. Према допису Удбе за НР Србију, учитељица Ц. М. сматрала се „запостављеном“, јер је, према сопственим речима, „за време окупације имала добро држање, данас активно ради, и њен муж, кога је она васпитавала у току рата, кандидован је за члана Партије, а она није“.¹²

Истрага која је спроведена како би се разрешио случај учитељице из Чачка укључила је у комуникацију са Кабинетом маршала Југославије и Контролну комисију Централног комитета Комунистичке партије Југославије, Градски комитет Комунистичке партије Србије за Чачак, као и Окружну партијску организацију просветних радника за град Чачак, чије су оцене рада али и „моралног лика“ учитељице Ц. М. биле од кључног значаја да се учитељица и поред своје оданости и Партији и Револуцији не прими у КПЈ.

Ц. М. је била суочена, пре свега, са врло негативном оценом својих најближих колега из Окружне партијске организације просветних радника за град Чачак, у чијем је допису упућеном Градском комитету КПС за град Чачак стајало:

„Као учитељица не показује довољно успеха у стручном раду што је у више махова констатовано приликом обиласка школе од стране школских инструктора. Према управнику школе нема правилан однос, већ се често свађају, али ипак извршава његова наређења. У свом личном животу ни мало не личи на просветног радника у првом реду због тога што и поред свога мужа (који је врло добар човек) има по неколико љубавника са којима одржава везе на очиглед свих грађана Ј. У разговору не пропушта прилику а да не понови гадне псовке којима је богат њен речник што не доликује женама а камоли просветном раднику. На основу овога има врло лош углед код народа. Према горе наведеним подацима ова партијска организација мишљења је да другарица Ц. М. нема услова да постане кандидат наше Партије, јер би њеним пријемом крњила углед Партије. Поред овога нема услова за поправку, нити даљи развој.“¹³

Да се женска „прељуба“ котирала врло високо међу разлозима који су особу могли лишити чланства у Комунистичкој партији Југославије

¹² Архив Југославије, Архив Јосипа Броза Тита, Кабинет Маршала Југославије – II – 2/34, Допис Управе државне безбедности за НР Србију Кабинету маршала Југославије у вези са извештајем о М. Ц, 30. септембар 1949.

¹³ АЈ, АЈБТ, КМЈ – II – 2/34, Допис Окружне партијске организације просветних радника за град Чачак Градском комитету КПС за град Чачак у вези са понашањем учитељице Ц. М.

потврдила је и виша партијска инстанца тј. Градски комитет КПС у Чачку, који је у допису Контролној комисији ЦК КПС нагласио:

„Овај Комитет је мишљења да Ц. М. није имала нити сада има услова да буде кандидат Партије. Прикупљајући податке о њој утврдили смо да није имала непријатељско држање за време окупације. После ослобођења је била врло активна у народном фронту. Разлог зашто није до сада кандидована је тај што је врло лоших моралних особина. Њен муж је железничар члан КП. Она увек користи прилику када се он налази на путу да би доводила љубавнике у свој стан. Међу њеним љубавницима се налази и М. Д. П, који је кажњаван од стране народних власти као хоштаплер и пијаница.“¹⁴

Ц. „понашање“ се до те мере сматрало неприхватљивим за Градски комитет да се исти „плашио“ потенцијалне побуне грађана Љ. у колико би „проблематична“ учитељица била примљена у Партију. Тако се у допису даље каже:

„Ц. М. ради као дилетант у културно-уметничком друштву Абрашевић али својим присуством не доприноси много користи друштву, јер често одустаје од својих улога, а својим понашањем утиче на родитеље млађих чланица друштва који не дозвољавају својој деци да одлазе на пробе разних позоришних комада. Мишљења смо да би грађани у Љ. оправдано протествовали када би Ц. била примљена за кандидата, чиме би се крњио углед наше Партије.“¹⁵

Мишљење Градског комитета прихватила је и Контролна комисија ЦК КПС, која је у својој коначној препоруци Кабинету маршала Југославије, учитељицу Ц. М. оценила као „другарицу врло лоших моралних особина, што је узрок да иста до сада није примљена у КПЈ“.¹⁶

Долазак у мање средине био је изазов за све младе и неударе жене. Због тога је држава, односно Партија, противно идејама које је заговарала, често арбитражирали у вези са „инцидентима“ који су припадали сфери интимног и приватног. Мешање државе и Партије је у одређеним ситуацијама имало афирмативну улогу у процесу „иницијације“ нове, чешће учитељице него учитеља. Школски инструктор Јужноморавског среза писао је у извештају из 1948. године о „недругарском“ и „неправилном“ положају према новој, „младој“ учитељици у једном од села у околини Владичиног Хана, која је три дана седела у народном ресторану „чекајући прилику“ да је неко одведе на ново радно место, где, када је коначно стигла, није затекла ништа – „ни

¹⁴ АЈ, АЈБТ, КМЈ – П – 2/34, Допис Градског комитета КПС за град Чачак Контролној комисији ЦК КПС у вези са понашањем учитељице Ц. М, 4. новембар 1949.

¹⁵ Исто

¹⁶ АЈ, АЈБТ, КМЈ – П – 2/34, Допис Контролне комисији ЦК КПС Кабинету маршала Југославије у вези са понашањем учитељице Ц. М, 25. новембар 1949.

кревет, ни шпорет па ни дрва“.¹⁷ У посебно незахвалној ситуацији су биле жене са ванбрачним децом. За свој положај у друштву тешко су се бориле чак и онда када су их Држава и Партија оцењивале као вредне и марљиве раднице. Такав пример представљала је учитељица Д. С. из Д., која је, како се каже у извештају инструктора Анђелковића из децембра 1948. године, „имала дете са Т. Б., просветним инструктором из Н.“, који је „избегао да региструје брак са другарицом С, и ако јој је то обећавао“. Учитељице са ванбрачним децом посебно су тешко излазиле на крај са средином у којој су живеле и радиле када су обављале послове који су потпадали под ваншколску активност.¹⁸

Брига државних органа за „морални лик“ просветне раднице посебно је дошла до изражаја у случају учитељице Ј. П. из В. Х. Персонално одељење Министарства просвете НР Србије затражило је 4. маја 1950. године од Повереништва за културу и просвету Среског народног одбора из В. Х. радну и политичку карактеристику за поменути учитељицу¹⁹, пошто је десет дана раније, односно 24. априла, на адресу Министарства стигло писмо М. М. Ж. из К. у коме се пожалила на понашање Ј. П, оптужујући је да је, како се наводи, „ступила у недозвољене односе“ са њеним мужем, М. М. Ж, у то време, васпитачем у Метеоролошком интернату.²⁰ Поред писма, на адресу Министарства просвете НР Србије стигло је једанаест писама Ј. П. из интимне преписке П. са Ж, у чији посед је у међувремену дошла Ж. супруга.²¹ И ако је на основу расположиве грађе и званичне документације произашле из поменутог „случаја“ нејасно да ли је против Ј. П. предузета било каква

¹⁷ Архив Србије, Министарство просвете НРС (Г-193, Ф – 32), Извештај школског инструктора Златомира П. Ђирића о извршеном прегледу рада основних школа Среза јужноморавског (Владичин Хан), децембар 1948.

¹⁸ АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф – 85), Допис Извршног одбора Среза власотиначког Наставном савету Министарства просвете НР Србије у вези са извештајем школског инструктора Милана Анђелковића, децембар 1948.

¹⁹ АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Допис Персоналног одељења Министарства просвете НР Србије Повереништву за просвету и културу Среског народног одбора из В. Х. у вези са радном и политичком карактеристиком за учитељицу Ј. П, 4. мај 1950.

²⁰ АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-639, Писмо М. М. Ж. Персоналном одсеку Министарства просвете НР Србије, 24. април 1950.

²¹ Сва писма Ј. П. достављена М. Ж.: АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Писмо Ј. П. М. Ж, 8. март 1950; АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Писмо Писмо Ј. П. М. Ж, 10. март 1950; АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Писмо Писмо Ј. П. М. Ж, 21. март 1950; АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Писмо Писмо Ј. П. М. Ж, 24. март 1950; АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Писмо Писмо Ј. П. М. Ж, 29. март 1950; АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Писмо Писмо Ј. П. М. Ж, 30. март 1950 (прво писмо); АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Писмо Писмо Ј. П. М. Ж, 30. март. 1950 (друго писмо); АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Писмо Писмо Ј. П. М. Ж, 2. април 1950; АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Писмо Писмо Ј. П. М. Ж, 6. април 1950; АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Писмо Писмо Ј. П. М. Ж, 11. април 1950; АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Писмо Писмо Ј. П. М. Ж, 13. април 1950.

званична мера коју би изрекло Министарство просвете НР Србије, већ сама чињеница да су се просветне власти у релативно кратком року од пристизања „жалбе“ М. Ж. заинтересовале за Ј. „рад у школи, масовним организацијама и њен морални лик“ указује на завидан степен заинтересованости државе да не само арбитражира већ и званично просуђује у случајевима који су у потпуности произишли из домена приватног и интимног. У том смислу, револуционарна југословенска власт, која је свој однос према женама исказала одмах на крају рата, изједначавајући их у свим правима и обавезама са мушкарцима, исказивала је и своју склоност ка патријархалним обрасцима понашања уписујући социјалистичком моралу и неке од најупадљивијих одлика традиционалних образаца понашања према жени. Да се држава врло озбиљно заинтересовала за везу младе, двадесетједногодишње неудате учитељице и нешто старијег ожењеног мушкарца на основу примедбе „преварене“ супруге, да Ј. П. „руши њен брак и дом и отима њеног мужа“ и закључка да је Министарство права адреса, јер се ради о „надлежном ресору, коме припада Ј“, говори податак да се исто Министарство још једном, и то седам месеци касније, поново обратило Среском народном одбору у В. Х.²² Као и неколико месеци раније, и овога пута се тражила радна и политичка карактеристика, која у међувремену није стигла, по свему судећи, због тога што „интересовање“ за Ј. П. није третирано као нарочито значајно, јер се радило о добро оцењеној учитељици, а на основу преписке са М. Ж. сазнајемо, и веома активној на другим пословима у својој средини.²³

Једанаест интимних писама које је Ј. П. упутила М. Ж. постала су званични државни документи у мају месецу 1950, када их је службеник Министарства прекуцао а шеф Кадровског одсека оверио како би потврдио тачност преписа. На тај начин држава је јасно исказала своју спремност да шири своју надлежност у сферу која по законима, али и по Уставу Федеративне Народне Републике није требало да је занима. Третирајући као „случај“ искључиво Ј. П. али не и М. Ж., држава је показала приврженост двоструким стандардима тј. аршинима патријархалног и традиционалног а не модерног и револуционарног друштва у коме влада социјалистички морал, онај који жену и мушкарца третира на идентичан начин.

Веза учитељице Ј. П. са васпитачем М. Ж. постала је предмет интересовања просветних власти када је, као што је већ речено, М. Ж. супруга М. Ж. априла 1950. „упозорила“ Министарство на „неморално понашање“ Ј. П. и доставила једанаест писама, у чији посед је дошла, а које је Ј. писала М. мужу. М. Ж. посебно је скренула пажњу на садржај писама за која се каже да „су

²² АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Допис Персоналног одељења Министарства просвете НР Србије Персоналном одсеку Повереништва за просвету и културу Среског народног одбора из В. Х. у вези са радном и политичком карактеристиком за учитељицу Ј. П., 5. децембар 1950.

²³ Ј. (У) П. је рођена 24. марта 1929. у Ј. Потпичала је из свештеничке породице средњег имовинског стања. Јуна месеца 1949. године дипломирала је са врло добрим успехом у Мешовитој учитељској школи у Врању; АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Општи упитник, 10. март 1949.

прожета најпоқваренијим стилем и изразима“.²⁴ На основу анализе Ј. писама јасно је да Ј. везу са „ожењеним мушкарцем“ није доживљавала као потенцијалну опасност за свој посао. Ни у једном писму веза са М. Ж. није доведена у везу са страхом од губитка посла. Са друге стране, веза са „ожењеним мушкарцем“ представљала је за Ј. П. „опасност“ због „срамоте“ или губитка друштвеног угледа. У писму од 8. марта 1950, она пише: „Пиши и где радиш јер задње Твоје писмо сам прочитала на брзину за време ручка у мензи и поцепала га да га неби моји код куће случајно нашли“.²⁵ Месец дана касније, односно у писму од 13. априла 1950, она пише: „Мили мој мужићу Већ су прошла два поштанска дана у очекивању писма која си ми послао још 8. IV. и њих још никако нема. Страшно сам нервозна због њиховог недоласка, јер се бојим да их неко у М.Н.О. није отворио или пак у пошти у Сурдулици“.²⁶

Колики је страх због „срамоте“ која би била изазвана „откривањем“ везе осећала Ј. П. можда најбоље говори њено писмо од 30. марта 1950. у коме се осврнула на „гласине“ које су у међувремену дошле до М:

„Драги мој, Толико сам бесна и нервирана да просто руке ми дрхте од љутине и немам речи како и шта да Ти пишем. Мајку јој шашаву тој Врањанки која је причала а сумњам да ме и познаје. Пре свега ја нисам била ничија метреса и то не дозвољавам да ми се каже. А по готово метреса бугарског официра када ја нисам њих ни видела. Јер за време окупације ја сам била у Јелашници а поред тога и дете. А сва та причања су само млађење празне сламе. Ја сам у Врању живела само од 47 школске године до 49. И према томе нисам ни имала прилике да познајем бугарске официре. А за садање Ти знаш са којима сам ишла и то нисмо били ни месец дана заједно. А ти си сад мало безобразан испао јер кажеш и ти сам да Те моја прошлост не интересује. Шта се правиш важан када о мени све знаш. Јер сам још истог дана испричала све о себи. Иди и ти у пизду материну и што хоћеш мисли о мени. Чак не мораш ни да ми верујеш, не веруј и у то да сам била поштена и мисли да сам оригинална официрска метреса. Одобравам ти да мислиш како хоћеш. Заиста би требало да гледаш шта радиш јер могу да те преварим. Па ето наша сам Тебе наивног да ти се прикачим, јер до сада нисам имала прилике да се неком прилепим. Мој једини циљ у животу је био да некога ухватим на брзину. И ето ти си био моја жртва. Само имаш још времена да промислиш и није још касно да се ослободиш једне такве жене. Ваљда ћу и ја наћи у животу некога који ћеме разумети ако не могу живети и овако, није ми лоше. А шта кажеш

²⁴ АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Писмо М. М. Ж. Персоналном одсеку Министарства просвете НР Србије, 24. април 1950.

²⁵ АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Писмо Ј: П: М: Ж, 8. март 1950.

²⁶ Исто.

да ја најбоље знам каква сам, на то би ти одговорила да ти баш то најбоље знаш. И да си имао муке да разувериш сестрице да то баш није тако а ја ти кажем да то није баш тако него баш да то није тако. Ја немам намеру да никога уверавам да све то није тако, ако ти не верујеш онда нека буде тако. Незнам како ме је то твоја сестра представила тој Врањанки и ко зна за коју она мисли. Зар је једна попова ћерка у Врању. Само не заборави да ја нисам из Врања и да сумњам да ме та жена познаје. Јер ја не познајем ниједну жену из Врања која живи у Београду. Нити сам ја имала добру другарицу другу осим Црнке. Нити уопште знам да је иједна моја другарица имала удату сестру у Београду. Само ме интересује име те жене и име те њене сестре са којима сам се ја дружила. На крају пошто твоја фамилија сматра да сам тако покварена а и ти, онда ја могу прећи преко свега онога и рећи да можеш тражити себи поштенију девојку од мене. А ја као свака курва наћи себи равна. Лула“.²⁷

Иако љута, Ј. је свој став у вези са ширењем „лоших вести“ о себи изнела у писму које је послала М., пошто је у међувремену добила писмо од М. жене. М. претње да ће се са Ј. обрачунати уз помоћ „полиције и брата“ учитељица је одбацила под изговором да се Ж. супруга мора суочити са чињеницом „колико вреди и колика јој је цена за 20. век“.²⁸

И ако је на основу интимне преписке једне особе немогуће доносити консеквентније закључке у вези са односом „припадника генерације“ према браку, ванбрачној вези, сексу итд., спремност Ј. П. да се релативно успешно носи са реалним проблемима са којима се суочавала у комуникацији са широм средином и породицом због везе са „ожењеним мушкарцем“ била је у највећој могућој мери „мотивисана“ Ј. претпоставкама да се ради о мушкарцу спремно да се разведе и са њом поново ожени. Пре свега, у комуникацији са М. Ј. је себе већ доживљавала као „удату жену“. У писму од 24. марта 1950. каже:

„Жика и Драгиша су отишли још раније а Влада остао те се мало испричали о теби и Мирјани. Он сутра иде опет за Зајечар са чврстом одлуком да Мирјану намести на јеста шта да ради, видео пример од тебе, како си Ти мене смирио па и он сад то хоће да уради.“

У истом писму Ј. обавештава М. о проблемима са којима се суочава покушавајући да наговори оца, иначе свештеника да је подржи:

„Преко маме ћу се распитати како су се ствари развијале, па ћу се по томе управљати. Ако је поп запео баш онако како је почео онда ћу још сада не говорити ништа доле о нама да извучим од њега све што могу. Па на лето учинићемо онако као што сам ти

²⁷ АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Писмо Ј. П. М. Ж, 30. март 1950. (прво писмо)

²⁸ АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Писмо Ј. П. М. Ж, 6. април 1950.

казала. Ја верујем да ће ипак све добро бити када види да ја своју одлуку не мењам. Да има још деце можда би се и пружио важан али овако нема куд. Слегнуће раменима и рећи. Можда је Бог тако рекао. Но како год хоће, ко је рекао, рекао, главно нас двоје смо рекли све и нема шта више да се о томе говори.²⁹

Упознавање родитеља са детаљима везе са ожењеним мушкарцем била је олакшана чињеницом да се, по Ј. схватањима, М. налазио не само пред разводом већ и да није имао децу. Да је овакав расплет догађаја, како га је разумела Ј, постао врло брзо прихватљив и за Ј. родитеље, мајку и оца свештеника види се из Ј. писма од 11. априла 1950, у коме се каже:

„Моји су се већ помирили са том мојом одлуком. Јер сам пре него што да одем за Ускрс кући написала тати писмо у коме сам казала да сам се званично верила и ако ми они нису одобрили. И ако имају нешто против тога нека јаве на време и нека ме се одрекну а ја им никада нећу доћи а мени како Бог да. Писала сам још много шта у вези са овим и на крају сам казала ако одобравају мој поступак онда ћу им доћи ако не, одлазим за увек од њих. Наравно, како они мене много воле не могу ни да замисле да остану без мене и јавили ми да идем са Живком чак ми послали 3000 динара за ципеле. Када сам отишла као да није било ништа, прво ме упитали за здравље а тек касније се тата на мој рачун завитлавао (у вези мог писма где сам га направила несавременог). По повратку напунили нам добро торбу за клопу и најљубазније испратили. Тата ме је још питао дали ћу га бар позовем на свадбу. Сви су изгледи да ће се бар са татине стране добро свршити.“³⁰

Закључак

Успостављање нове политике образовања и васпитања у годинама након окончања Другог светског рата, не само у Југославији, већ и у читавој Европи и свету, резултирало је стварањем јединствених школских система који су се, након века у коме је школа била окренута сама себи, коначно отворили према друштву. Доношењем Општег закона о школству из 1958. године у Југославији је била прокламована одговорност читаве друштвене заједнице у процесу образовања и васпитања деце. Увођење родитеља у образовноваспитни процес „растеретило“ је, пре свега, учитељице, које су до Другог светског рата биле задужене више за васпитање него за образовање женске деце, улоге мајке која им је била намењена у процесу образовања и васпитања. Успостављање принципа једнакости и равноправности у друштву довело је до наглог и убрзаног уплива жена у различите професије које су до тада биле резервисане само за мушкарце. Додатна феминизација учитељског

²⁹ АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Писмо Ј. П. М. Ж, 24. март 1950.

³⁰ АС, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-63), Писмо Ј. П. М. Ж, 11. април 1950.

позива ставила је Државу и Партију пред изазове који су доводили у питање спремност политичког естаблишмента да жене и мушкарце третира као равноправне припаднике заједнице. Са друге стране, Држава је у годинама после Другог светског рата постигла значајне резултате на пољу популарисања учитељског позива скоро као мисионарског у друштву, што је, са значајним повећањем плата у просвети почетком педесетих година 20. века, дало ветар у леђа и сушинску снагу еманципацији учитељског позива, па и жена које су се опредељивале за исти, без обзира на све проблеме са којима су се сретале у доминантно патријархалним срединама.

Значајно повећање броја школа и разреда крајем педесетих година 20. века „довело“ је многе учитељице у најзабаченије делове Југославије. Окружење у ком су се нашле тешко је улогу државног службеника везивало за „улогу“ жене. Често на ветрометини, многе учитељице које су професионално и одговорно обављале свој посао долазиле су у ситуацију да се „боре“ са доминантним мишљењем средине која је њихову компетентност преиспитивала искључиво у сфери интимног и приватног. Због често лоших „моралних карактеристика“ многе учитељице нису уопште могле да напредују или да бар напредују истим темпом као мушке колеге. Држава, односно Партија често су се налазиле пред несавладивим изазовима у процесу изградње модерног образовноаспитног система, али и проблемима еманципације жена, због чега је неретко, супротно својим идеолошким начелима, потезала за патријархалним механизмима пацификовања друштва. Примери бројних учитељица указују на проблеме са којима су се суочавале као државне службенице, али и на сложене друштвене и политичке механизме који у различитим ситуацијама нису имали исту улогу. Несумњива модернизација југословенског друштва у периоду после Другог светског рата није увек била праћена и еманципацијом, која суштински мења друштво.

Извори

Архив Југославије, Архив Јосипа Броза Тита, Кабинет Маршала Југославије
Архив Србије, Министарство просвете Народне Републике Србије
Политика 1946, 1948, 1949, 1953.

Литература

- Allbisetti, James C. 1993. “The Feminization of Teaching in the Nineteenth Century: a Comparative Perspective.” *History of Education* 22 (3): 253–263.
- Petrović Todosijević, Sanja. 2016. „Odnos komunističke vlasti u Srbiji prema starom učiteljskom kadru posle Drugog svetskog rata.“ *Tokovi istorije 2*: 121–150.

- Petrović Todosijević, Sanja. 2017. „Socijalizam u školskoj klupi i oko nje. Dometi reforme osnovnoškolskog sistema u Jugoslaviji 1949–1958“. *Socijalizam: izgradnja i razgradnja. Zbornik odabranih radova sa Drugog međunarodnog znanstvenog skupa Socijalizam na klupi. Socijalizam: izgradnja i razgradnja*, ur. Chijara Bonfiglioli & Boris Koroman, 45–70. Pula–Zagreb: Srednja Europa, Sveučilište Jurja Dobrile.
- Petrović Todosijević, Sanja. 2018. *Otećemo svetlost bučnom vodopadu. Reforma osnovnoškolskog sistema u Srbiji 1944–1959*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Petrović Todosijević, Sanja. 2019. „Slika oca u jugoslovenskim časopisima za decu od kraja Drugog svetskog rata do kraja pedesetih godina 20. veka“. U *Časopisi za decu: jugoslovensko nasleđe (1918–1991)*, ur. Stanislava Barać & Tijana Tropin, 263–285. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Stolić, Ana. 2003. „Mesto učiteljskog poziva u sistemu obrazovanja u Srbiji 19. veka“. U *Obrazovanje kod Srba kroz vekove*, prir. Radoslav Petković, Petar V. Krestić & Tibor Živković, 89–100. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika i nastavnih sredstava, Društvo istoričara Srbije & Istorijski institut.

Примљено / Received: 25. 02. 2020.

Прихваћено / Accepted: 04. 09. 2020.